

КЊИЖЕВНО ДЕЛО МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА

СЛАВИЦА ГАРОЊА РАДОВАНАЦ

Резиме: Анализирано је књижевно дело Милутина Миланковића.

Заједничка карактеристика три највећа српска научника светског гласа - Николе Тесле, Милутина Миланковића и Михајла Пупина била је да су, уз своје примарно деловање из области егзактних наука, били веома књижевно образовани, и не само то – они су остварили и значајан књижевни опус у области мемоаристике, која у том смислу долази међу најбоље у српској књижевности. Подсетимо се, Михајло Пупин између два светска рата пише своје чувено дело „*Са паињака до научењака*“ 1923. године (превод на српски 1929), за које у Америци добија Пулитцерову награду, Никола Тесла, такође нешто раније, објављује аутобиографска сећања под насловом „*Моји изуми*“ такође првобитно објављивана у наставцима у америчкој штампи, док је књижевна фигура Милутина Миланковића сасвим особена. Уз бриљантне мемоаре под насловом „*Успомене, доживљаји, сазнања*“, постхумно и позно објављене тек седамдесетих, односно деведесетих година 20. века, Миланковић је познат и као књижевник у тзв. ужем смислу, као писац романа „*Кроз васиону и векове*“, написаног и објављеног између два светска рата, (1926-8), а који је нашао своје место и у обавезној лектури у немачким школама, као и сјајне прозне књиге „*Кроз царство науке*“, објављене по завршетку Другог светског рата, 1950. године.

Можда је управо основна делатност М. Миланковића у свету егзактних наука и његово значајно место у њима у светским размерама, скрајнуло пажњу истраживача са његове значајне књижевне делатности, укупно најобимније међу споменутиим научницима. Понекад, очигледно, полихисторичне личности, а то је у пуном смислу био и Миланковић, остварују се у више различитих духовних области, али само једна добија примат у јавној рецепцији, док остале остају на неки начин, занемарене. Тако је очигледно било и у Миланковићевом случају, чија се књижевна дела значајније изучавају, обнављају и прештампавају у нашој средини тек у првој деценији 21. века, оглашавајући да Миланковићево књижевно дело тек почиње свој живот у српској култури.

1.

Хронолошки гледано, Миланковић је своју књижевну делатност започео фикционалном књижевношћу, у правом смислу постмодернистичким романом *Кроз васиону и векове* (1928). Објављен у свескама „*Летописа Матице српске*“, давне 1926-28, са скромним поднасловом: „писма једног астронома“, а потом у Матици српској као засебно издање, „*Кроз васиону и векове*“ представљало је једну од наших најчитанијих књига пре Другог светског рата, са три српска и два немачка издања. Ипак, по самом Миланковићу (у мемоарима), о њој никада ни један наш тадашњи критичар није написао ни реч. Реч је о делу које у правом смислу представља хибридни жанр, сачињен од комбинације епистоларног, аутобиографског, путописног, историјске фикције, научне фантастике и реалистичке прозе. Са окосницом у епистоларној форми, где свако поглавље представља писмо упућено неименовај кореспонденткињи, крајње лабаве композиције, на тешко одредивој граници између фантастике и реалног документа, рађен техником фрагмената, роман „*Кроз васиону и векове*“, по свим наведеним елементима као да је написан у наше дане. До ове форме Миланковић-писац је дошао давно, и спонтано.

Емотивни нуклеус ове прозе представља Жена, као основни покретачки мотив пишчеве инспирације. То је неименована девојка, која потиче из земаља немачког говорног подручја, док јој се писац већ на крају романа обраћа као удатој госпођи, којој обећава да ће је посетити у њеној „калвинској вароши“. Мада су њихови „стварни“ сусрети уговорани током читаве преписке, они се у роману никада не срећу. Писац и његова кореспонденткиња су заједно само у имагинарним световима пишчеве маште, у прошлости и у будућности.

На недефинисаној граници између стварности и маште, тако писац постаје јунак властитог дела, чиме је извршио и својеврсну „провалу“ у радњу свог романа, што чини да управо данас Миланковићево дело доживљавамо као постмодернистичко. Полазећи од реалних околности сопственог живота, писац се као један од јунака свог романа, упушта у двоструко путовање: кроз стварне дестинације, са којих пише неименованој, и имагинарне, када са фиктивном драгом прелази невероватне временске и просторне даљине, походи далеке светове прошлости, односно фантастичне светове будућности. Писма / поглавља су додатно атрактивизована различитим топонимима настанка: од пароброда „*Saturnus*“ на Дунаву, којим плови из Беча, преко Атине и Цариграда, до Београда и родног Даља, што су све стварне географске тачке кретања у пишчевом животу, током тог перида. Тако три писма из Београда, датирана у чувеној Миланковићевој радној соби у Капетан Мишином здању Београдског Универзитета – где смо управо и ми сада - означавају тематско усмерење романа, изазвано „удовољењем жеље Непознате за знањима из астрономије“, која представљају прелазак у домен фикције, започете заједничком посетом у прошлост - Вавилонској кули, где

ће двоје главних јунака лично видети саме почетке астрономске науке у човечанству. Кроз писма из Атине (где је Миланковић стварно службено боравио) на исти начин, адекватно одевени у одећу епохе, „хитон“, њих двоје ће се (након туристичке гужве) састати на зидинама Акропоља и присуствовати разговору Аристотела и Теофраста, али чути и управо пристиглу вест гласника да је у далеком Вавилону изненада преминуо Александар Велики. Потом, у писмима из Београда, писац договара са Незнанком ново имагинарно путовање Архимедових бродом (чудом ондашње бродоградње) из Сиракузе за Александрију, са препорукама исписаним на папирусу, за Ератостена.

Импресивне су странице, нарочито за љубитеље културне историје, Миланковићевог прецизног описа чувене Александријске библиотеке, спаљене пре толико векова, а коју њих двоје, уз ученог Ератостена, сада обилазе, као и слике саме Александрије, са својих „осам великих мудраца, копчи источног и западног научног света“. Лутања Александријом, прекидају се хуморним подсећањем аутора писма да вечерас има рибарско вече са пријатељима (судећи по мемоарима, у редовној организацији чувеног математичара и пријатеља Мике Аласа) и да мора да га заврши.

Група писама датираних у Цариграду представљају реалан оквир Миланковићевог живота (конгрес православних цркава о новом календару на којем је учествовао 1923), започетих, маштовито, у чувеном „Оријент-Експресу“, а настављених сменом реалних збивања на Конгресу (живо је описан тренутак великог научновог открића у соби хотела, најтачнијег календара на свету, што је он духовито упоредио са њухом ловачког пса – тзв. „srpг“), у који су инкорпориране прича о Клеопатри као и једна од прворазредних мистификација (поглавље „Прича пергаментских листића“) у којима незауостављива машта писца изнова открива делове некада повезаних и изгубљених сабраних Архимедових дела, сада само *palimpsesta*, из којих Миланковић твори доиста антологичку прозу.

Најзад, тематски, последњу групу писама Незнаки сачињавају писма из Миланковићеве родне кући у Даљу, али и Беча и Београда, која представљају и заокрет из света прошлости старог века, ка фантастичним световима будућности. Из породичне баште он са драгом остварује још једном имагинарне походе у сва три временска плана – даљу прошлост (епизода о Галилеју, Кеплеру и Њутну), не без сентименталности и прича о „очинском дому“ и сопственом детињству у Даљу, док последњим писмима Миланковић започиње своје велико космичко путовање са Незнанком „кроз васиону и векове“, које можемо назвати блиставим страницама научне фантастике у српској књижевности. Са великом прецизношћу али и незауостављивом маштом, у некој врсти скафандера, двоје јунака посећује Земљу, али у доба када се она као ужарена лопта тек хладила. Ови пасуси приказују Миланковића као писца са неоспорно песничким даром.

Оригиналан је, у том смислу, Миланковићев поступак паралелног навођења цитата из Светог писма о постанку света/земље у којима он налази

потврду и веома прецизне астрономске законитости Земљиног настанка и тумачи их Незнанки. Најзад, у 31. писму / поглављу, остварен је и футуристички пут на Месец, у свемирском возу (некој врсти васионског брода), необично близак стварним достигнућима човечанства у другој половини 20. века. Завршна писма, датирана опет у немачким земљама (Киб на Семерингу, Салзбург) са путописним пасажима о тим местима, доследно се настављају летом на Венеру, а затим и дуж читавог Сунчевог система, чиме се пишчева имагинација изједначује са космосом, у бескрају. Нема сумње, Миланковићев ум је заиста ходао по тим световима.

Завршно поглавље у Даљу, такође брише границу између стварности и фикције, данас тако омиљеног постмодернистичког поступка ("Ви желите, дакле, да се астрономска писма која сам Вам некада писао предаду јавности, и уверавате ме да ће се она допасти многим читаоцима..."). Доследно, као у великим романима, Миланковић ово дело довршава - продајом очевог имања и куће у Даљу (иако је то стварно уследило тек двадесет година доцније, након Другог светског рата). Визија се тиме у потпуности стопила са стварним животом писца, односно, избрисала у њему.

У одабиру симболичких тачака властитог живота, које је прерадио у прворазредне литерарне чињенице, и пре мемоарског исказа, поступком мистификације, Миланковић је као писац у делу "Кроз васиону и векове", показао не само и изузетан књижевни таленат, већ је остварио и светски кореспондентно књижевно дело.

2.

Да роман "*Кроз васиону и векове*" није случајан литерарни производ разиграног духа Милутина Миланковића, сведочи и његова позна збирка прозе "*Кроз царство науке*" (1950). Ова књига је настајала у специфичним, ратним условима, усред окупације и по времену писања комплементарна је са завршним поглављима трећег тома Миланковићевих мемоара. Насловивши је скромно у поднаслову: *слике из живота великих научника*, и сам Миланковић је (очигледно сматрајући своју књижевну делатност само другостепеном, креативном забавом и допуном свом научном раду), своје писање одредио као популарну науку, тиме је дуго и сам искључивши за другачију могућност тумачења, у оквиру тзв. високе литературе.

Шта је подстакло великог научника да оствари ову књигу, која је била свакако више од литерарне разбире, или духовне терапије у тешким данима? Годинама се велики научник носио мишљу да литерано оживи животе најпознатијих научника, оних који су на њега лично оставили највећи утисак и од којих је примио највећи утицај. О њима је имао и солидну литературу у свом дому у Професорској колонији у Београду. Сада, у условима окупације, када је времена имао напретек, али писањем стварајући и својеврстан ментални отклон од ратних и тешких животних прилика, писац се коначно вратио свом давно планираном науку и то на

оригиналан и креативан начин. По личном сведочењу у мемоарима, све је започело као духовна игра: дописујући један старији текст (Виландова из 1781), односно домишљајући дијалог два тад највећа античка филозофа: Демокрита и Хипократа, Миланковић ствара своју прву причу - „Demokritos“ која би могла ући у сваку антологију савремене српске приповетке.

Читава прича заснована је на анегдоти: становници града Абдере, позивају Хипократа славног лекара да испита неуравнотеженост Демокрита и то писмено потврди. Након упознавања и дијалога два најузвишенија античка ума, Хипократ утврди супротно: да је Демокрит једини житељ њихове вароши који је душевно потпуно читав! а Позорница збивања у Миланковићевој причи, сва је у дионизијском култу обожавања живота и његових радости, попут уводне, живописне и хумористичке сцене на пијаци:

“Било је то, ако се не варам, године 397 пре нове ере, претпоследњег дана месеца априла. У те дане је пролеће као што знам из властитог искуства, лепше но у којегод било друго његово доба, а боравак на обалама Трако је најугоднији. Њене пољане су сочно-зелене, море је ведро-плаво, ваздух мио, иако несташан; његов весели дах подмлађује копно и море...” 275). са комичним врхунцем датим у призору уплашеног „номофилаксовог“ магарца, са чијих леђа је одједном полетела сва купљена роба (“...Зеље, воће и рибе - све полете у великом луку мајци земљи у крило. За трен ока лежаху на земљи испретурани краставци, артичоке, наранџе, трешње и јагоде, јаретина и говедина, а рибе се праћакаху у праштини...” 282). Демокритов громогласни смех на рачун “номофилакса” је увођење славног античког филозофа у радњу.

У највећем броју прича из антике приповедање тече са лежерношћу свезнајућег приповедача, док у већини прича из новијих епоха, као један од јунака у прози, присутан је и сам писац. Дакле, примењујући поступак као и у свом роману *“Кроз васиону и векове”*, писац је, по начелима савременог постмодерног дискурса, такође извршио “провалу” у радњу и животе својих литерарних јунака, умешавши се тако у њихов живот. Писац је такође одевен у одећу епохе о којој приповеда, дружи се, разговара са својим јунацима, доживљава са њима заједничка путовања, ратове, пријатељства и аудијенције... Изузетак је једино начињен у причи *“Питагора”*. Писац овде лично не упознаје свог главног јунака, већ себи даје улогу притајеног посматрача, ослушкујући Питагору и његове ученике, у “очигледној” настави испод чистог звезданог неба, пуној величанствене атмосфере, где штапом упртим у небо чувени учитељ исписује пред ученицима космичке једначине, депатетизујући читаву причу хуморним епилогом: током: Питагориног ноћног предавања, један од заспалих ученика са урођеном маном (краћом ногом), којем су другови из обести бацили сандалу са дебљим дрвеним ђоном, изненада је пробуден: *“...Неки од њих зграбише неколико камичака и бацише их на Паролоса који је још спавао. Он се трже из сна и појури за њима, поскакујући на левој ноzi.”*(274).

Прича о Аристотелу, изведена је такође без директног учешћа писца у радњи. Писац бира из Аристотеловог живота само у један, али кључан тренутак из живота: доласка уплашеног, провинцијског осамнаестогодишњег младића у престоницу Атину, са намером да из ње што пре побегне. Међутим, приказ успона на Акропољ, и нарочито Аристотелово заустављање пред Партеконом и фасцинираност храмом, ствара душевни преокрет у њему, и нема сумње, пишчев је лични доживљај. Поглед младића обесхрабреног лепотом фриза Партекона, послужиће за једно од генијалних Аристотелових открића проблема кинематике и оптичких последица релативног кретања.

Основа за причу "Аристрахос са Самоса", која се догађа у Александрији, у њеном чувеном Музеиону, представља љубавни мотив. Надарени млади научник Аристархос, у безнадежној љубави према прелепој кћери краља Птоломеја, сублимирао је своју љубавну чежњу у љубав према науци, створивши први у историји, генијалну теорију о хелиоцентричном систему.

Једна од најбољих прича из ове књиге, свакако је она, посвећена Архимеду. Писац је изабрао драматичан историјски тренутак са којим се укрстио живот (и смрт) славног научника, а то је опсаде Сиракузе од стране римске војске. Док римске легије продиру у град, Архимед је закупљен својим великим (последњим) капиталним делом, које убрзано довршава на свицима папируса и не примећујући злокобно приближавање варвара. И крај ове приче је достојан највећих мајстора пера: духовно великог и несавитљивог научника, бесног што су га омели упадом у лабораторију, промовишући изворну људску слободу, римски војници варварски убијају. Отимајући се у пљачки о плен, цепају трубу папируса са епохалним открићем о интегралном рачуну и геометријским фигурама, Архимедовим ремек-делом које више никада у човечанству неће бити поново написано.

И у осталим причама књиге *Кроз царство науке*, из каснијих периода развоја науке у крилу западног хришћанства, провејавају особености Миланковићеве књижевне поетике: оригиналан избор мотива (угао гледања и посебно биран детаљ из живота личности коју описује), мистификација, алегорија, депатетизација, сада готово са обавезним уласком писца у епоху и у животе својих јунака.). Тако прича о *Николи Копернику* прати долазак младог болоњског студента Коперника у манастир Светог Павла крај Рима). Рад у Ватиканској библиотеци, над збирком рукописа александријског система света, Коперника доводи до поновног открића хелиоцентричног система. Епилог уместо сваког коментара, писац само наводи документ Свете Конгрегације (поступак достојан једног Данила Киша), којом се осуђују као јеретичка наука Питагорејаца, "како је проповедају Коперник и неки други...".

И у причи о Исаку Њутну, нема сумње, писац је позајмио много од својих личних научних недоумица и животних искушења кроз која је и сам прошао. У раскошном опису Њутнове куће из 17. века, Сцена за вечером која окупља Њутнову породицу, неодољиво по атмосфери подсећа на топлину даљских

породичних скупова Миланковића. Писац прати свог јунака, такође кроз један специфичан тренутак, сентименталне природе, када је млади Њутн морао да бира између науке и љубави према девојци из родног места. Муке одлуке су приказане тако уверљиво, да такође могу имати аутобиографску подлогу у самом личном животу писца. Символично, одлука је пала онога дана када је Њутн видео у излогу новопридошле робе, једну стаклену - призму, управо неопходну за његове опите, и мајци свечано изјавио, да се од тог дана "венчао са науком". (Из ове сцене је проистекло и Њутново генијално откриће закона силе гравитације).

Последња прича, "*Чарлс Дарвин*", понешто се разликује од наведених. Дата је као лична посета самог писца славном научнику, иначе противнику Кивијеа, на његовом сеоском имању у Дауну у Енглеској. Писац реалистички описује своје путовање прашњавим путевима од Лондона до Дарвиновог имања, где га дочекује Дарвинова брижна и добра жена, са чопором унучади. Свакодневница и идила, у којој је најмање науке, одваја ову приповетку од осталих. Дарвин је приказан као старац на заласку каријере, као научник који је доживео све почасте за свој рад у животу, али и оствареност породичног човека. Тако је на најбољи начин писац у својим причама, још једном проживео можда и најважније сцене властитог живота.

Овим причама Миланковић је само потврдио свој изузетан књижевни дар, винувши се у просторе стваралачке слободе које можда себи не би допустио да је радио у другачијем времену и другачијим околностима. Оне су за остарелог научника, у туробним окупацијским данима, сем "забаве", имале неоспорно и духовно терапеутско дејство, потврђујући правило да су понајбоља уметничка дела настајала у некој ванредној (најчешће ратној) ситуацији, далеко од стварних прилика у којима су настајала (пример Иве Андрића). То се у најбољем смислу може применити и на ову Миланковићеву књигу. Одабрани Миланковићеви ликови научника, су фикционализовани, дакле књижевни јунаци, дати са упечатљивим људским карактеристикама, у раскошном колориту свог времена, у свакодневници, која је најчешће банална, и стога људска, али са тренуцима божанског надахнућа, када се, поручује мудри писац, јави она божанска искра открића, блескови спознаја и великих открића, који и јесу тренуци истинских продора човечанства, али и остварење вечног у појединцу и његовој пролазности.

3. МЕМОАРИ МИЛУТИНА МИЛАНКОВИЋА

Миланковићеви тротомни мемоари, релативно недавно објављени (1979, односно интегрално тек 1997), за закашњењем од скоро пола stoleћа у рецепцији и књижевности сопственог народа, свакако су кључни за сагледавање његовог књижевног и научног развоја, али и књижевних утицаја, као његовог брижљиво однегованог књижевног стила и језика. Своје мемоаре, писац је прецизно поделио у три периода: *Детињство и младост* (1879-1909), *Из година 1909. до 1944.* (прелазак из Беча у Београд и период

до Другог светског рата), *После 1944.године* (период окупације и наставак научног рада са прилозима).

Литерарни образац у мемоарима примењен је на свим нивоима текста (у формалном, односно композиционом смислу), али и кроз јединствену философску потку тј/ поглед на свет, а унутар текста разноврсним књижевно-уметничким поступцима, као и богатом, литераризованом употребом језика. Животни став који налазимо у Миланковићевим мемоарима - да се "наживао живота и свих његових лепота", доиста је редак за српске историјске (не)прилике, за човека нашег тла и поднебља, који временом рођења није могао да избегне на пример, један локални (Балкански) и два светска рата. Та духовна ведрина краси све чега се пером у својим мемоарима Миланковић дотакао. Миланковићеве мемоаре такође одликује линеарна нарација, подељена у тематски насловљена поглавља.

Систематичност његовог излагања и временски распон у мемоарима су изузетни - он започиње од времена давно пре свог рођења, условно, захватајући историју сопственог народа (од сеоба Срба 1690. под патријархом Арсенијем Чарнојевићем). У занимању за сопствене корене, Миланковић реконструише, уз доиста импресиван родослов своје породице од осам поколења - стар преко двеста педесет година – дакле и историју војвођанских Срба, како сам каже, међу којима су и његови преци били значајни представници српске историје 18. и 19.века. По континуитету и значају родослов породице Миланковић може поредити само са још једним генеаложским родословом, такође Срба из Хрватске - Медаковићима, такође оваплоћеним у петотомном "Efemerisu", академика Дејана Медаковића. За разлику од Медаковићевих предака, који су се прославили углавном у политици и уметности у некадашњем Аустријском царству, Миланковићеви преци су највеће појединце дали науци и уметности, и никада се нису бавили политиком, што као једну од основних одлика којима се поноси, истиче и сам Миланковић.

Посебно поглавље у мемоарима, стога, Миланковић посвећује првом значајном Миланковићу у том родослову, брату свог деде, Урошу Миланковићу, који је умро без потомства, али којег, на неки начин, издваја као свог духовног претка. Дајући својеврсне литерарне портрете предака, све документује сачуваним предметима, архивом, (трговачке књиге) са потписима, писма и преписку са значајним личностима 18. и 19.века, објављеним књигама. и часописима из богате кућне библиотеке у Даљу , а физички изглед и опис предака гради према њиховим бројним уљаним портретима који су красили кућу, радовима познатих српских барокних сликара тога времена. Наводећи у мемоарима да је само мањи део те велике породичне архиве пренео код себе у Београд, ни сам Миланковић није слутио да је тиме део вредније документације породице спасао сигурне пропасти, јер је нажалост, огромно богатство вековима наслеђиваних породичних драгоцености пропало у породичној кући у Даљу, на самом крају Другог светског рата.

Прави литерарни замах Миланковићеви мемоари добијају са првим сећањима из његовог најранијег детињства, која су, по накнадном пишчевом прорачуну, почињала од друге године живота, и представљају заиста фасцинантно људско памћење. Поглављем "Кућа" (са њеним нацртом), Миланковић даје маха својој литерарној вокацији. Комбинацијом важних тачака "спољашње биографије", а још више пратећи свој унутрашњи духовни развој, Миланковић успева да на матрици сопственог животног искуства, раскошно прикаже живот и прилике с краја 19.века до половине 20.века. Ми, наравно, овом приликом нећемо наводити све одлике књижевних вредности анализираних у ранијим радовима, али ћемо поменути неке од најважнијих елемената Миланковићевог литерарног поступака употребљених у овом обимном мемоарском делу. То су: нарација, дескрипција, жанр-сцене, дијалог, портрети, лирски пасаж, фантастика, мистификација, као и поједине литерарне реминисценције, путописни пасаж или лексички наноси из народне књижевности, којима Миланковић стара сопствени и аутентичан литерарни исказ.

О књижевним узорима и литерарним утицајима и сам Миланковић пише врло опширно у првим поглављима о детињству. Они су текли спонтано и од најранијих дана, а падали су на изузетно плодно тле, маштовитог дечака склоног сањарењу, који је сатима могао да егзистира у свом свету фантазија. Први утицаји у најранијим годинама (сем вежбања из математике) припадају његовом рано преминулом оцу, Милану. Он му је читао Вукове *Српске народне пјесме*, од којих је Миланковић чувши песму о Марку Краљевићу и Муси Кесецији, након поновљеног читања, исте вечери оцу поновио напамет. У гимназијским данима у Осиеку, Миланковић упознаје великане немачке класике и чита их у оригиналу: Гетеа, Шилера, затим преводе Хомера и Шекспира на немачки, истичући да је те стихове тада научио напамет за цео живот. Имајући у родној кући богату библиотеку наслеђену од предака, за које с поносом наводи да су били претплаћени "на сваку српску књигу" која се појавила током 18. и 19.века, лишен материјалних брига, надарени дечак, био је у могућности да из Беча, од немачких књижара, поручи сваки нови наслов који би запазио у редовним годишњим каталозима, и да му жељена књига већ исте недеље буде испоручена бродом из Беча, на даљско пристаниште, које је било недалеко од дечакове куће. Још као студент Бечке Технике, читаво једно лето проводи у Женеви, "одредивши себи да прочита 10.000 страница на француском језику" како би савладао и тај језик. Нарочито је ишчитавао Русоа због блискости са његовим ставовима о природи. То је углавном сва, и веома солидна предспрема Миланковићева у литерарном стилу и изражавању, коју је он оригинално разрадио и надоградио у својим делима, са честим литерарним реминисценцијама из својих прочитаних и омиљених лектира. По сопственом признању, домаћу, савремену књижевност никада није посебно пратио.

Уз видну систематичност излагања у мемоарима, која крећу од кратке историје аустро-турских ратова са последицом сеоба Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем крајем 17. века и описа родног Даља, Миланковић спонтано почиње да се служи литерарним језиком и остварује свој аутентичан литерарни свет. То се пре свега односи на описе пејзажа родног Даља (опис потока Јама или храма светог Димитрија у Даљу), што одаје естети са великим смислом запажања склада творевина људских руку са светом природе:

И портрети предака, креирани према причама старијих, а потом и према властитим сећањима, представљају Миланковића као расног писца-реалисту, чија се импозантна галерија упечатљивих ликова остварених у овим мемоарима може бројношћу мерити са ликовима у реалистичким романима великих писаца 19. века (Толстој). Као мајстор за реалистичку сцену Миланковић између осталих описује и муњевиту љубав која се десила између његових родитеља.

Супротно претходним примерима, изразито реалистичког дискурса, Миланковићев стил често карактеришу и наглашено лирски пасаж, нарочито у опису Очинског дома у Даљу и Дунаву, као нуклеусу свих исходишта и најзначајнијих духовних искустава, која ће му и трасирати животни пут. У овим редовима, Миланковићев стил је наглашено евокативан, у оној улози када речи имају уметничку улогу да надоместе прошлост које више нема:

Са песничким погледом упереним у даљско небо, пред дечаком су се несвесно разоткривале многе нерешене тајне космоса, којима ће се он касније бавити као научник, али које у следећем опису приказују недвосмислено и Миланковићеву песничку природу:

Дунав у Миланковићевим мемоарима има једну од најлепших литерарних апотеоза. Ова митска река на којој се свакога дана напајало дечаково радознало око, као да је пресудно допринела да се управо са овог простора изнедри један од највећих светских умова. Живописно описане дечакове робинзонске авантуре по Дунаву, уоквирује антологијска сцена са јатом даљских гусака, фрагментом такође у функцији испољавања дечакове способности за дубља уочавања закона природе, блиска оним проблемима којима ће се касније бавити у науци:

Колико је дао незаборавне и упечатљиве слике једног непатвореног сеоског живота, Миланковић је задужио српску и хрватску књижевност описом Осијека — града његове прве младости и места гимназијског школовања. Дајући живописне слике овог питомог славонског градића поткрај 19. века *".. добродушне мешавине, како каже, разних раса, језика и вера, који су живели маловарошким животом, без икаквих политичких и социјалних трзавица..."* Миланковић је овековечио и свој гимназијски период живописним портретима својих професора Реалне гимназије (проф. математике, Варићак, Србин из Оточца у Лици, који је на њега извршио

пресудан утицај), дајући у подтексту своја духовна сазревања, али и прве љубави.

Бечки период као најпресуднији и најлепши у Миланковићевом животу, оставио је снажан траг и у његовим мемоарима. ("Опремљен, како каква удавача, новом опремом смештеном у кофер у који је стало још нешто књига, кренух 5. октобра 1896. у Беч са својим другом Веселином.." 201). Бечки период у мемоарима М. Миланковића окарактерисан је такође паралелним праћењем сопственог духовног развоја (откриће методе самосталног решавања математичких проблема), но, не без слуха и за стварни живот Беча и све његове лепоте, за које млади и радознали студент није остајао слеп. Бечка Опера, у том смислу, за писца представља најлепше сећање из његовог студентског живота у престоници Монархије. Странице о Бечу могу се подвести такође, и у успеле путописне пасаже о једном граду. Оне су комбиноване са друштвеним окружењем - портретима вршњака, студената, и професора, од којих ће тројица бити и у комисији за његов докторски испит (професори: Чубер, Брик и Фингер). Бечки период такође красе и галантне сцене са припадницама лепшег пола. О својим сентименталним бечким успоменама Миланковић такође пише са пуно стила и рафинираности (о Чехињи Амалији и извесној грофици Алиси).

Бечки период у Миланковићевом животу, након докторирања, што је с поносом истакао ("*Тако сам, први од свију Срба, постао доктор техничких наука...*"), наставио се инжењерском праксом. Кроз целокупне мемоаре посебно је присутна Миланковићева врлина да апстрактне појмове из својих научних расправа предочи сликовитим језиком, јасно представљеним за обичног читаоца, све у аналогијама са видљивим светом природе. Тако један од његових главних проналазака у инжињерији - наручена конструкција водоторња за завичајни град Осијек - генијално резрешава сликовитом паралелом из природе – торњем у облику водене капи! ("Водена кап представља, дакле, сићушни, но савршени модел мог резервоара запремине од милион литара" - 373). Далеко сложенија научна проучавања из климатологије, које Миланковић у својим мемоарима назива "првим великим космичким проблемом" који је решавао, предочио је такође чисто песничком аналогијом: "Наша атмосфера, о томе нема сумње, женске је природе. Она трепери под жарким пољупцем Сунца, често се наоблачи и намргоди, а кадгод хуче, бесни и зипара. Из ове сликовите паралеле настала је његова теорија о осунчавању Земље "и температурама њиме изазваних".

Велики преокрет у Миланковићевом животу и научној каријери, десио се готово истовремено са Анексионом кризом 1908, када је у жељи да се бави само науком, прихватио позив Београдског универзитета, и 1909. постао његов професор, прешавши на десет пута мању плату него што ју је као инжењер, имао у Бечу. Анексиона криза учинила је наиме, да се Миланковић по први пут осетио у Аустро-Угарској "као у непријатељској земљи". Позив за професора Универзитета у Београду, дошао је, дакле, у прави час. Тачно,

1. октобра 1909. Миланковић је напустио Беч, не без присутног сетно-меланхоличног расположења:

Прелазак у Београд, тај велики чин у животу, Миланковић такође хуморно депатетизује опаском: "Из куће свога деде Мите, у малој Мишарској улици Београда, пођох на своју нову дужност и крочих у нов живот. *Но већ при првом кораку умало се не спотакох на старој неравној калдрми тадањег Београда...* (подв. С.Г.)" Доласком у Београд и примањем српског поданства, Миланковић се по први пут осетио, како каже, "у крилу свога народа."

Међутим, ускоро ће са Србијом, Миланковић поделити и све њене ратне недаће. У Балканским ратовима учествоваће, по сопственом признању, "у позадини". Са универзитетским професором Станојем Станојевићем, имаће задатак да због знања страних језика, контактира са страном штампом. Балкански рат о којем Миланковић оставља низ реалистичких сцена (попут Кумановске битке), заокружује, такође на себи својствен начин, у хуморном тону ("*...Вратисмо се после двомесечног одсуства из крвава рата не омирисавши барут...*").

Пошто га је Први светски рат затекао у родном Даљу, као српски поданик "на непријатељској територији" интерниран је прво у Осијек, потом у Карловац, затим у Нежидер. Ни у новим околностима, у незавидној ситуацији, Миланковића не напушта ведри дух и оптимизам. Штавише, као да тек у тамници доказује супериорност људског духа над ограниченом материјалношћу егзистенције:

Ноћ у тамници, у којој је захваљујући својој изузетној уобразиљи и започетом решавању великих космичких-климактолошких проблема, он је потпуно духовно неутрализовао отпутовавши далеко, не само од властитих незавидних животних околности, већ и од стварности, са коментаром који спада у најјача места ове прозе... ("*...Када се образрех по собици (тамници - прим. С.Г.), запитах се где се налазим. Изгледало ми је као преноћиште на моме путовању по васиони...*" 483; подв.С.Г.).

Период Миланковићевог мирнодопског и плодног научног рада између два светска рата у Београду, описан је кроз поглавља такође проткана чисто књижевним пасажима. Његово око запажало је све, попут једног типичног радног дана на Позоришном тргу у Београду, у подне, у чувеној кафани *Коларац*, где је ручавао са породицом, уз бројне посланике из суседне Народне скупштине - не без сјајних сатиричних жаока упућених новој политичкој елити - достојних једног Домановића или Нушића:

Посебно место у Миланковићевим мемоарима узимају и путописна поглавља и пасажи. Живописност стила, уочавање детаља, присутни су већ у опису Беча. Његови дужи или краћи боравци (службени и приватни) у Женеви, Кибу на Семерингу (у Аустрији), Атини, Цариграду или Риму, откривају Миланковића као писца са изузетним даром запажања и недвосмислено, уметничком природом. Путопис као жанр је главна

литерарна окосница и његових фикционалних дела *Кроз васиону и векове, Кроз царство науке*.

Запис о Риму, на обали Тибра, у самоћи, Миланковић заокружује филозофском реминисценцијом: "Сео бих на једну клупу испод хладовитих стабала који оивичавају реку, одмарао бих се, освежавао и сређивао доживљаје тога дана *да бих их начинио успоменама*". (подв.С.Г.).

Други светски рат је поново покварио живот (како би рекао Црњански), али не и рад Милутина Миланковића. Срећом, он је неколико дана пре бомбардовања Београда, имао завршено и одштампано своје капитално дело *Канон осунчавања Земље*, чији су штампани табаци чудом избегли пропаст у штампарији. У научничкој каријери постигао је готово све што један човек може постићи. Свестан тог степеника у животу, ратне дане под немачком окупацијом, провео је у својој незнатно оштећеној кући у Професорској колонији у Београду, када су и настала сва три тома ових мемоара. У трећем тому, Миланковић обухвата текуће ратне догађаје: савезничко бомбардовање Београда, 1944, прокоментарисане не без отменог цинизма:

"Она разорна бомба која је била пала пред наше склониште пресекла је водовод и електрику, али је колонија (Професорска - прим.С.Г.) била целу ноћ раскошно осветљена ватрометом својих запаљених домова."(711).

Миланковићев закључак, на крају мемоара, након виђеног призора спаљеног Математичког института и његове библиотеке, коју је с љубављу скупљао читавог живота, дат је такође у саркастичној помирености са парадоксима људске историје: "Сва дела, часописи и расправе што смо их у току година онде прикупили, ризница свих мојих знања, све то, изгоре, до последњег листића....Дигох очи увис и видех вечерње небо зарумењено интензивним црвенилом. *Осетих да сам ступио на праг Новог доба*. (подв.С.Г.,728).

Међутим, композиционо мемоаре завршава поглавље о родном Даљу, односно, права елегија о разрушеној породичној кући. Наглашавајући да не зна праве виновнике њеног пљачкања, у поглављу под насловом "Некролог моме очинском дому", Миланковић описује прву послератну посету Даљу, и тешку, мада рационалну одлуку, да свој дом прода:

На овом месту Миланковић долази до најзначајније спознаје уметности речи и језика као чувара у вечности - јер само оно овековечено у књижевном тексту, превазилази људску пролазност. Може се закључити да је Даљ био и остао митски предео Миланковићеве литературе и свеукупног његовог живота. Њиме започиње и завршава његово обимно мемоарско дело, као својеврсно литерарно завештање.

Миланковић је оставио у својим мемоарима и низ незаборавних портрета, својих пријатеља и сарадника, који су данас незаменљиво сведочанство у проучавању ових знаменитих личности наше културне прошлости (Михајла Петровића Аласа, Богдана Поповића, Ивана Ђаје, Станоја Станојевића, али и свог ујка Васе-Поочима и многих других).

Иако са неминовним одблеском пролазности, Миланковићеви мемоари су у ствари апотеоза у славу живота и свих његових лепота, једна велика химна животу, литерарно завештање, које постајући ванвремено, чини и дух њиховог творца бесмртним.

Доиста, космополитски дух обележава читаво научно, али и књижевно дело Милутина Миланковића и можемо бити само поносни што се у српском језику читала тако велика, непоновљива и изузетна егзистенција, чији домети и сазнања, треба да буду наша свакодневница, а младим нараштајима путоказ и стално надахнуће.

28. мај 2012.

У Капетан-Мишином здању (свечана сала Ректората БУ), поводом 133-годишњице рођења Милутина Миланковића

LITERARY WORKS OF MILUTIN MILANKOVIĆ

Literary works of Milutin Milanković have been analyzed.